

Dominika Bek

Uniwersytet Śląski
ORCID 0000-0003-4560-808X

Malwina Popiołek

Uniwersytet Jagielloński
ORCID 0000-0002-9566-2773

PATOSTREAMING – CHARAKTERYSTYKA I PRAWNE KONTEKSTY ZJAWISKA

Abstract

PATOSTREAMING – CHARACTERISTICS AND LEGAL CONTEXTS OF THE PHENOMENON

The article describes the phenomenon of patostreaming which is present in the Polish Internet. The authors applied the desk research method and the analysis of media content. The authors explain what is characteristic of patostreaming and how it was created. There is an analysis of media content published by the most recognizable patostreamers: Gural, Rafatus, Daniel Magical and Rafoxix. There is a definition of the most important concepts related to the discussed problem, as well as the classification of patostreaming content. The second part of the paper analyses the phenomenon from the legal point of view, taking into account the issues of legal liability of persons submitting content, persons viewing content, as well as platforms providing access to this material. The authors also discussed legal difficulties related to solving the patostreaming problem.

Key words: live video streaming, patostreaming, YouTube, Web 2.0, social pathology

Wprowadzenie

Przedmiotem refleksji w niniejszym artykule jest patostreaming – nowe zjawisko występujące w przestrzeni mediów społecznościowych. Patostreamy pojawiły się w polskim internecie w ramach *live video streamingu*, czyli możliwości transmitowania wideo w czasie rzeczywistym przy użyciu różnych narzędzi

Web 2.0¹. Jak sama nazwa wskazuje, patostreaming to transmitowanie na żywo przekazów noszących znamiona różnego rodzaju patologii². Jest to zatem internetowa transmisja w czasie rzeczywistym, która zawiera treści wulgarne, obsceniczne i przemocowe³. To zjawisko budzące wiele obaw i kontrowersji, a także skłaniające do dyskusji na temat konieczności wprowadzenia regulacji mających zwiększyć kontrolę nad treściami zamieszczanymi w sieci.

Celem niniejszego artykułu jest uzyskanie odpowiedzi na następujące pytania:

- Czy się charakteryzuje i jak powstał patostreaming?
- Na czym polega fenomen patostreamerów?
- Czy udział w funkcjonowaniu patostreamingu powinien wiązać się z odpowiedzialnością prawną?
- Jakie są trudności prawne związane ze zwalczaniem patostreamingu?

W artykule została zastosowana metoda *desk research*, w wyniku czego dokonano syntezy wiedzy na temat patostreamingu w Polsce. Dodatkowo przeanalizowano dostępne w sieci materiały, które należy uznać za patostreamy, oraz nagrania pochodzące z kanałów czterech najpopularniejszych i najbardziej rozpoznawalnych polskich patostreamerów: Gurala, Rafatusa, Daniela Magicala i Rafonixa. Poza tym dokonano analizy treści pochodzących z kanałów Krzysztofa Kononowicza i Wojciecha Suchodolskiego (tzw. portalu Uniwersum Szkolna 17), a także materiały zamieszczane przez Martę Linkiewicz, kontrowersyjną celebrytkę polskiego internetu. Treści te również noszą znamiona patostreamingu, choć pod niektórymi względami różnią się od typowych patostreamów⁴. Na tej podstawie scharakteryzowano patostreaming oraz wyodrębniono i opisano różne rodzaje patostreamów. Dokonano syntezy wiedzy na temat zjawiska, a także wstępnej analizy prawnej pod kątem możliwości pociągnięcia do odpowiedzialności cywilnej i karnej podmiotów zaangażowanych w patostreaming.

¹ Web 2.0 odnosi się do specyfiki stron internetowych, których zawartość może być łatwo generowana przez użytkowników.

² Zob. P. Siedlanowski, *Homo crudelis? Patostream – kolejna patologia w sieci*, „Biuletyn Edukacji Medialnej” 2008, nr 2, s. 44–57.

³ A. Kmieciak-Goławska, *Patostreaming jako narzędzie popularyzacji podkultury przemyocy*, Biuletyn Polskiego Towarzystwa Kryminologicznego im. prof. Stanisława Batawii (PTK) 2009, nr 25, s. 172–177.

⁴ Działalność Marty Linkiewicz można określić mianem *patoinfluencingu* ze względu na fakt, że jest ona aktywna głównie w serwisie Instagram, gdzie obserwuje ją kilkaset tysięcy osób. Uniwersum Szkolna 17 to z kolei treści pochodzące z dwóch kanałów prowadzonych przez Krzysztofa Kononowicza i mieszkającego z nim Wojciecha Suchodolskiego. Obydwaj regularnie od kilku lat zamieszczają treści na platformie YouTube. Nie zawsze są to materiały noszące znamiona patologii, w większości są to relacje z życia codziennego streamerów. W ramach Uniwersum Szkolna 17 mamy do czynienia z łagodniejszymi formami zachowań patologicznych (np. kłótnie, wulgarne wypowiedzi, stosowanie gróźb i wyzwisk wobec osób trzecich).

1. *Live streaming* i patostreaming w mediach społecznościowych

Live streaming czy też *live video streaming* to transmitowanie wideo w czasie rzeczywistym za pośrednictwem platform lub aplikacji umożliwiających taki rodzaj transmisji online. Sam termin *streaming* ma różne znaczenia: po pierwsze używany jest dla określenia popularnej współcześnie formy korzystania z usług online, polegającej na udostępnianiu treści za pośrednictwem transmisji danych. Na tej zasadzie działają na przykład takie platformy, jak Netflix czy Spotify. Osoba korzystająca z nich nie musi pobierać plików i zapisywać ich na dysku swojego komputera. Podobnie jest w przypadku gier streamingowych. Platformy takie jak Twitch, Gai-kai czy Onlive umożliwiają użytkownikom granie w gry na przykład typu MMO⁵, które transmitują aktualne dane na temat rozgrywki.

Live streaming rozumiany jako transmisja wideo online spopularyzował się w ramach jednej z istotniejszych funkcji *social media*, jaką jest zaspokajanie potrzeby bieżącego informowania i odnoszenia się do aktualności. Według portalu www.press.pl obecnie najpopularniejszą platformą do streamingu gier jest Twitch, z którego korzysta prawie 64 tys. graczy. W styczniu 2019 roku na Twitchu wygenerowano 1,9 mln godzin materiałów wideo na żywo⁶. Wśród platform streamingowych oprócz Twitcha wymienić należy przede wszystkim YouTube – popularny serwis internetowy, który od 2011 roku umożliwia odbiorcom oglądanie *live streaming*. W ramach usługi internauci mogli oglądać na żywo m.in. ślub pary książęcej Williama i Kate. W 2016 roku serwis umożliwił internautom także nadawanie przekazów streamingowych⁷. Zarejestrowany w serwisie użytkownik posiadający konto może prowadzić transmisję online i nie wymaga to żadnej specjalistycznej wiedzy ani umiejętności technicznych⁸ (początkowo streamować mogli jedynie użytkownicy posiadający zweryfikowane konta o dobrych opiniach).

Sam *live streaming* jest wśród internautów dość popularny zwłaszcza w przypadkach:

- Relacjonowania przebiegu gier wideo – w środowisku graczy streaming jest popularną formą komentowania przebiegu gry. Osoba grająca pozwala innym oglądać przebieg gry ze swoim udziałem, jednocześnie komentując to, co się dzieje, a także wchodząc w interakcje z odbiorcami za pośrednictwem czatu, kamery i mikrofonu⁹.

⁵ *Massively multiplayer online* – rodzaj gier, w których duża liczba graczy może grać z sobą w ramach rzeczywistości online.

⁶ P. Dembowski, *Twitch najpopularniejszą platformą do streamingu gier i e-sportu*, <https://www.press.pl/tresc/56309,twitch-najpopularniejsza-platforma-do-streamingu-gier-i-e-sportu> (dostęp: 10.04.2019).

⁷ M. Połowaniuk, *YouTube spuszcza prawdziwą bombę! Przyszłość platformy to wideo na żywo*, <https://www.spidersweb.pl/2016/06/youtube-transmisje-na-zywo.html> (dostęp: 10.04.2019).

⁸ Zob. <https://support.google.com/youtube/answer/2474026?hl=pl> (dostęp: 10.04.2019).

⁹ M. Klimko, *Era zagrajmera*, „Polityka” 2019, nr 13 (3204).

- E-sportu – w środowisku osób skupionych wokół platform streamingowych służy transmitowaniu rozgrywek i komentowaniu podczas turniejów e-sportowych, np. w Dotę¹⁰.
- Działalności edukacyjnej i szkoleniowej – np. dla relacjonowania odbywających się szkoleń¹¹, webinarów itp.
- Relacjonowania różnego typu wydarzeń (koncertów, konferencji, ślubów itp.)¹².
- Personal branding, którego celem jest wypromowanie marki osobistej, a także budowanie relacji z odbiorcą¹³.
- Innych działań promocyjnych i marketingowych.

Trudno jednoznacznie stwierdzić, jak doszło do powstania patostreamingu. Pojawiają się hipotezy, że jego początki wiążą się z aktywnością youtuberów w serwisie Twitch, który jest jedną z największych platform dla graczy¹⁴. Właśnie tam aktywni byli pierwotnie Rafonix i Daniel Magical. Obydwaj dostrzegli, że wraz ze wzrostem wulgarności w ich przekazie wzrasta także zainteresowanie i liczba obserwujących. Podczas transmisji intensyfikowali natężenie wulgarnych komentarzy i kontrowersyjnych zachowań, a oglądający przesyłali na ich konta kilkuzłotowe donacje¹⁵.

Inna hipoteza zakłada, że pierwszym patostreamerem był węgierski youtuber Molnár Krisztián (działający od 2014 r. pod nickiem Bebaszós). Uznaje się, że był pierwszą osobą, która za pośrednictwem YouTube streamowała treści noszące znamiona patologii, w tym m.in. picie alkoholu. Prawdopodobnie to właśnie jego aktywność była inspiracją dla polskich streamerów¹⁶.

Patostreaming nie jest zjawiskiem występującym tylko w Polsce, jak początkowo sądzono. Podobne treści znaleźć można na Ukrainie i w Rosji, gdzie popularny jest np.

¹⁰ To wieloosobowa gra online typu arena bitwy (MOBA – *multiplayer online battle arena*) opracowana i wydana przez Valve Corporation. Zob. B. Hutchins, *Signs of Meta-change in Second Modernity: The Growth of E-Sport and the World Cyber Games*, „New Media & Society” 2008, nr 10 (6), s. 851–869.

¹¹ K. Andruskiewicz, *Znaczenie działań marketingowych stosowanych przez usługodawców w podejmowaniu decyzji konsumenckich na rynku komercyjnych usług edukacyjnych*, „Zeszyty Studenckie Wydziału Ekonomicznego «Nasze Studia»” 2015, nr 7, s. 119–128.

¹² A. Kmiecik-Goławska, dz. cyt., s. 171.

¹³ K.J. Fietkiewicz, I. Dorsch, K. Scheibe, F. Zimmer, W.G. Stock, *Dreaming of Stardom and Money: Micro-celebrities and Influencers on Live Streaming Services*, [w:] G. Meiselwitz (red.), *Social Computing and Social Media: User Experience and Behavior, Lecture Notes in Computer Science*, 10th International Conference, SCSM 2018, held as part of HCI International 2018, Las Vegas, NV, USA, July 15–20, 2018, Proceedings, Part I, T. 10913, Springer 2018.

¹⁴ Zob. <https://www.twitch.tv/> (dostęp: 10.04.2019).

¹⁵ J. Korus, A. Hudzik, *Patologia na żywo. Skąd się wzięli patostreamerzy*, „Newsweek”, <https://www.newsweek.pl/polska/spoleczenstwo/patologia-na-zywo-skad-sie-wzieli-patostreamerzy/4s5qhg8> (dostęp: 10.04.2019).

¹⁶ S. Czubkowska, *Donejty pompują dymy. Jak zarabiają patostreamerzy i dlaczego nikt tego nie kontroluje?*, „Gazeta Wyborcza”, 3.09.2019, <http://wyborcza.pl/7,156282,25138386,donejty-pompuja-dymy-jak-zarabiaja-patostreamerzy-i-dlaczego.html> (dostęp: 18.09.2019).

kanal „Mops Wujek Pies” prowadzony od 2015 r. przez byłego więźnia Siergieja Nowika¹⁷. Na swoim kanale Nowik wykonuje często polecenia widzów. Ci proszą np. o to, by zjadł słoik majonezu, wypił wódkę zmieszaną z piwem, był porażony prądem itp. Filmy mają wiele tysięcy odsłon¹⁸, a kanał „Mops Wujek Pies” pod koniec 2019 roku miał prawie 500 tys. subskrypcji¹⁹. Podobne treści są również w Niemczech. Młodzi youtuberzy Adlersson, Inkognito Spastiko i Hector Panzer, przedstawieni w filmie *Władca smartfonów*, znani są z treści prezentujących picie alkoholu, upokarzanie kolegów, demolowanie mieszkań itp.²⁰ Specyfika patostreamingu polega na tym, że patologiczne treści nie są incydentalne, a stają się dla ich twórców sposobem na życie. Patostreamerzy publikują treści regularnie i zarabiają na swojej aktywności. W tabeli 1 znajdują się definicje najważniejszych pojęć powiązanych ze zjawiskiem.

Tabela 1. Pojęcia powiązane ze zjawiskiem patostreamingu

Donejty	Darowizny (ang. <i>donate</i>), od osób oglądających patostreamerów, wpłacane za pośrednictwem różnych platform typu „tip and donate”. Platformy te umożliwiają wpłatę darowizny np. przez SMS.
Suby	Subskrypcje użytkowników w ramach YouTube pozwalające na stałe śledzenie aktywności danego streamera.
Shoty (szoty)	Zarchiwizowane „najlepsze” fragmenty patostreamów ²¹ . Transmisje livestreamingowe nie zawsze są udostępniane w całości. Często więc tworzone są kompilacje najlepszych fragmentów, które można obejrzeć po zakończonym streamie.
Dymy	Najbardziej spektakularne wydarzenia podczas streamów, często reżyserowane lub prowokowane. Zwykle są to bójki, picie alkoholu czy zażywanie narkotyków, prowokowane awantury itp. Dymy są dość popularne, bo powodują zwiększenie liczby donejtotów.
Lajwy	Określenie odnoszące się do streamów dziejących się w czasie rzeczywistym.
Rajdy	Ataki wymierzone w innych streamerów, polegające na mobilizowaniu oglądających do wchodzenia na kanał innego streamera i pisanie tam obraźliwych komentarzy. Atak jest prowokacją, ma na celu wywołanie reakcji streamera, który pada jego ofiarą. Przykładem rajdu są seksistowskie wpisy Gurala ²² .

Źródło: opracowanie własne na podstawie materiałów pierwotnych dostępnych w serwisie YouTube oraz cytowanych źródeł wtórnych.

¹⁷ Zob. <https://www.youtube.com/watch?v=cXOokKaYmoI> (dostęp: 11.12.2019). <https://www.youtube.com/watch?v=fjMXS4feiwig> (dostęp: 11.12.2019 r.).

¹⁸ M. Kacewicz, *Co kręci Rosjan i Ukraińców? Były więzień Sojusza, który daje sobie spuścić łomot na YouTube*, „Newsweek”, <https://www.newsweek.pl/swiat/rosja-ukraina-byly-wiezien-sojusza-ktory-zarabia-na-publicznym-lomocie/479zkw> (dostęp: 10.12.2019).

¹⁹ Zob. <https://www.youtube.com/channel/UCeRYNylQIYYX3piVQocJIWQ/about> (dostęp: 10.12.2019).

²⁰ Film dokumentalny *Władca smartfonów*, reż. Pablo Ben Yakov, 2018, <https://vod.pl/filmy-dokumentalne/wladca-smartfonow/xh81pry> (dostęp: 10.12.2019).

²¹ M. Borys, *Zadymiarze internetu i jedna zadymiara*, „Dwutygodnik”, <https://www.dwutygodnik.com/artukul/8252-zadymiarze-internetu-i-jedna-zadymiara.html> (dostęp: 10.10.2019).

²² *Patotreści w internecie. Raport o problemie*, s. 32, <https://fdds.pl/wp-content/uploads/2019/08/fdds-raport-patotresc-www.pdf> (dostęp: 10.10.2019).

Patostreamerzy utrzymują się z darowizn od osób oglądających ich transmisje. Liczba odbiorców dochodzi niekiedy do kilku tysięcy²³. W przypadku najpopularniejszych streamerów generuje to czasem dochody na poziomie około 2 tys. złotych za jedną transmisję. Miesięcznie najpopularniejsi patostreamerzy mogą osiągać dochody w kwotach kilkunastu tysięcy złotych²⁴. Aby dokonać wpłaty, nie ma konieczności zarejestrowania konta w serwisie pośredniczącym w darowiznach. Z tego powodu donejty mogą pochodzić od osób niepełnoletnich. Patostreamerzy i osoby im płacące korzystają z serwisów, takich jak Tip4Stream czy TipAndDonation. Za ich pośrednictwem do streamera docierają pieniądze, a wpłaty mogą być dodatkowo zintegrowane z nagraniem. Można zatem ustalić cel zbiórki albo zachęcić odbiorców do wpłacania, obiecując np. dymy. Serwisy pobierają prowizję od wpłat, wynosi ona od 48% wpłaty dla SMS-ów do 2% dla płatności PayPal, Blik lub bitcoin²⁵. Jak podaje „Gazeta Wyborcza”, „(...) wyszukiwarka patostreamów sugeruje, że z TipAndDonation korzysta obecnie 50 kanałów patostreamerów, a drugie tyle jest wygaszonych”²⁶.

W ramach patostreamingu wyróżnić można następujące kategorie treści:

- *Alko-streaming* (w dyskursie prasowym występuje także nazwa *drunk-streaming*) – picie alkoholu podczas streamu.
- *Violence-streaming* – streaming różnego rodzaju aktów przemocy; przemoc fizyczna: pobicia relacjonowane na żywo, przemoc słowna: treści o charakterze rasistowskim, treści podżegające do przemocy, groźby, obelgi itp.
- *Sex-streaming* – streamowanie sytuacji, w których dochodzi do różnego rodzaju dewiacji seksualnych, w tym do aktów noszących znamiona pedofilii. Przykładem jest patostreamer Gural, który podczas swoich streamów zachęcał nieletnie osoby do rozbierania się przed kamerą²⁷.
- *Daily-patostreaming* – streamowanie codziennego życia, ze szczególnym naciskiem na transmitowanie tzw. dymów. Przykładem jest Uniwersum Szkolna 17 opisane w dalszej części artykułu.

2. Działalność polskich patostreamerów

W polskiej literaturze dotychczas niewiele jest prac poświęconych zjawisku patostreamingu, co wynika z faktu, że jest to zagadnienie nowe i zasadniczo jeszcze nie wiadomo, czy nie ma ono charakteru przejściowego. Problem z badaniem

²³ Najwyższą dotychczas oglądalność 15 mln wyświetleń osiągnął Gural w lutym 2018 roku.

²⁴ *Patotreści w internecie...*, dz. cyt., s. 14.

²⁵ S. Czubkowska, dz. cyt.

²⁶ Tamże.

²⁷ A. Żelazińska, *Patostreamerzy – nowe „gwiazdy” internetu*, „Polityka”, 8.05.2018, <https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/ludzieistyle/1747520,1,patostreamerzy--nowe-gwiazdy-internetu.read> (dostęp: 10.09.2019).

patostreamerów polega także na efemeryczności materiału. Streamy transmitowane są na żywo i po zakończeniu transmisji nie ma do nich dostępu, chyba że materiał zostanie zarchiwizowany. Ponadto, ze względu na to, że na wielu filmach zarejestrowane są wydarzenia noszące znamiona czynów zabronionych, administratorzy treści i właściciele platform internetowych często usuwają te materiały z sieci. W tabeli 2 zaprezentowana została krótka charakterystyka najważniejszych polskich patostreamerów oraz treści przez nich zamieszczanych.

Tabela 2. Charakterystyka analizowanych patostreamerów i zamieszczanych przez nich treści

Streamer	Zawartość streamów	Inne
Rafonix	<ul style="list-style-type: none"> Podczas gry w Tibię upijał się przed kamerą, zachowywał agresywnie, wulgarnie odnosił się do innych graczy. Wulgarnie relacjonował różne sytuacje, zwłaszcza o charakterze seksualnym. W sposób agresywny odnosił się do różnych osób podczas streamów, używał obelg, a także groził użyciem przemocy. Relacjonował na żywo pobicie osoby krytykującej jego zachowania w internecie²⁸. 	<ul style="list-style-type: none"> Jeden z pionierów <i>drunk-streamów</i> w Polsce. Skazany na rok pozbawienia wolności w zawieszeniu na trzy lata za napaść, znieważenie oraz publiczne pochwalanie przestępstwa²⁹.
Gural	<ul style="list-style-type: none"> Wulgarnie komentarze i upijanie się podczas gier. Treści o charakterze seksistowskim. Zachowania noszące znamiona pedofilii (namawianie dwunastoletniej dziewczynki do rozbierania się przed kamerą podczas transmisji na żywo). Wulgarnie zachowania i komentarze podczas czatów z innymi użytkownikami za pośrednictwem Omegle. Proponowanie nieletnim pieniędzy za zachowania o charakterze seksualnym. Podżeganie do przemocy i groźby pod adresem rozmówców. 	<ul style="list-style-type: none"> Jeden z najpopularniejszych patostreamerów, przed zatrzymaniem przez policję jedna z jego transmisji łącznie miała prawie 15 mln wyświetleń³⁰. Oskarżony o nawoływanie do nienawiści w internecie. Otrzymał zakaz publicznego występowania. Skasowano jego kanał na YouTube³¹. Oskarżony o przestępstwa: pobicia oraz kierowania groźb karalnych. Skazany na 14 miesięcy ograniczenia wolności.

²⁸ M. Obszarny, *Rafonix skazany za polowanie na „wykopka” w Piotrkowie. Sąd uznał, że to był samosąd*, „Dziennik Łódzki”, <https://dzienniklodzki.pl/rafonix-skazany-za-polowanie-na-wykopka-w-piotrkowie-sad-uznal-ze-to-byl-samosad/ar/c1-14071477> (dostęp: 10.09.2019).

²⁹ *Patotreści w internecie...*, dz. cyt., s. 37. W chwili powstania raportu wyrok nie był prawomocny.

³⁰ S. Czubkowska, dz. cyt.

³¹ SW, *Poznański „pato-streamer” znów nadaje. Sąd uchylił zakaz Guralowi*, <https://epoznan.pl/news-news-89144> (dostęp: 10.09.2019).

Streamer	Zawartość streamów	Inne
Daniel Magical	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Drunk-streamy</i> podczas gry w Tibie. • Picie alkoholu, zbiorowe libacje. • Przemoc słowna. • Przemoc wobec bliskich (matka). • Demolowanie pomieszczeń. • Filmowanie osób trzecich bez ich zgody³². 	<ul style="list-style-type: none"> • Skazany za pobicie prawomocnym wyrokiem; na początku sierpnia 2019 r. wyszedł z więzienia³³. • Na jednym ze streamów pochwalił morderstwo prezydenta Gdańska Pawła Adamowicza; po tym zdarzeniu prokuratura zakazała mu streamowania³⁴.
Rafatus	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Drunk-streamy</i> – upijanie się do utraty przytomności. • <i>Violence-streamy</i> – przemoc wobec bliskich (pobicie partnerki). • <i>Sex-streamy</i> – transmitowanie stosunku seksualnego. 	<ul style="list-style-type: none"> • Zdobył popularność dzięki streamom, w których pojawiała się jego partnerka Marlenka, pobita przez niego podczas jednej z transmisji.

Źródło: opracowanie własne na podstawie materiałów pierwotnych dostępnych w serwisie YouTube oraz cytowanych źródeł wtórnych.

Dodatkowo streamerzy korzystają podczas transmisji z tzw. chat ruletek, np. Omegle lub Ome. Za ich pośrednictwem możliwe jest prowadzenie wideocztatu z wybranymi odbiorcami. Dobór osób jest losowy, a ponadto osoba, z którą łączy się streamer, nie zawsze ma świadomość, że rozmowa jest transmitowana publicznie. Z takiej formy komunikacji korzystał m.in. Gural, namawiając dwunastoletnie dziewczynki do rozbierania się przed kamerą³⁵.

Innym typem patostreamingu jest tzw. Uniwersum Szkolna 17. Są to regularne transmisje z domu Krzysztofa Kononowicza, który znany jest z tego, że kandydował kiedyś w wyborach na prezydenta Białegostoku. Podczas streamów oglądający mogą obserwować codzienne życie Kononowicza i jego uzależnionego od alkoholu i substancji psychoaktywnych współlokatora Wojciecha Suchodolskiego. Co jakiś czas transmitowane są „dymy”, które szczególnie przyciągają uwagę odbiorców. Szkolna 17 jest swoistym fenomenem, ma wiernych widzów, śledzących na bieżąco życie mieszkańców ulicy Szkolnej.

Warto zwrócić także uwagę na zjawisko patoinfluencingu, które nie daje się jednoznacznie zakwalifikować do kategorii patostreamingu, ale ma zbliżoną formę. Przykładem patoinfluencera jest np. Marta Linkiewicz, która swoją aktywność prowadzi głównie w serwisie Instagram. Influencerka zdobyła popularność dzięki temu, że chwaliła się odbyciem zbiorowego stosunku z członkami zespołu Rae Sremmurd. Linkiewicz znana jest z wulgarnych wypowiedzi i nagrań, w których chwali się swoim życiem pełnym imprez, alkoholu i podbojów seksualnych³⁶.

³² *Patotreści w internecie...*, dz. cyt., s. 32.

³³ S. Czubkowska, dz. cyt.

³⁴ M. Borys, dz. cyt.

³⁵ Tamże.

³⁶ S. Torcińska, *Marta Linkiewicz kto to? Instagram, ile ma lat i kim jest? Patostream i patostreamer – co to?*, <https://polskatimes.pl/marta-linkiewicz-kto-to-instagram-ile-ma-lat-i-kim-jest-patostream-i-patostreamer-co-to-zdjecia-wideo/ar/c15-13918985> (dostęp: 10.09.2019).

3. Kontrowersje i konteksty prawne

Treści patostreamingowe są popularne szczególnie wśród młodzieży. Jak wynika z badania przeprowadzonego przez firmę Puzzle Research na zlecenie Fundacji Dajemy Dzieciom Siłę, o patostreamerach słyszało aż 84% respondentów w wieku 13–15 lat, a 37% badanych nastolatków przyznało, że oglądało tego typu materiały. Część z nich (15%) wskazała, że ogląda je regularnie. Ciekawe są także przyczyny, wśród których wymieniano ciekawość (74% badanych), ale także chęć rozrywki (24%)³⁷.

Jak zauważa Aleksandra Żelazińska:

Udział widza w tej patologicznej zabawie jest dużo większy niż w przypadku programów TV. Odbiorca nie tylko ogląda, ale i współreżyseruje. A jako darczyńca jest w jakimś sensie producentem tych osobliwych klipów, czasem nie do końca świadomym, do czego się dokłada. To rodzaj interaktywnej gry, jeszcze bardzo świeżej w internecie. Pytanie, po co brać w niej udział, dlaczego ktoś chciałby to oglądać i za to płacić, skoro podobne sceny mógłby zobaczyć za darmo poza siecią, w plenerze? Piotr Marszałkowski w filmie „Dlaczego patologia ma taką popularność na YouTube?” przekonuje, że za fenomenem stoi ciekawość, naturalna potrzeba podglądactwa. Lubimy się porównywać i sprawdzać, jak wypadamy na czyimś tle, lepiej czy gorzej. W przypadku patostreamingu łatwo wypaść na plus. „Lubimy oglądać realne problemy, w których ludzie się piorą, rzygają i uprawiają seks – twierdzi Marszałkowski. – Patostreaming – dodaje – jest jak symulator doznań, których widz może na co dzień nie doświadczać albo wręcz unikać. Jak igrzyska, które obserwuje się z bezpiecznego dystansu”³⁸.

Patostreaming zalicza się do szkodliwych treści w internecie, definiowanych jako „materiały, które mogą wywołać negatywne emocje u odbiorcy lub które promują niebezpieczne zachowania”³⁹. Dewiacje prezentowane w omawianych transmisjach – jak wszystkie patologie społeczne – skierowane są przeciwko powszechnie akceptowanym wartościom i normom społecznym⁴⁰. Powszechnie podkreśla się szkodliwy wpływ patostreamingu na dzieci i młodzież⁴¹. Młodzi ludzie są z jednej strony najbardziej podatni na negatywne oddziaływanie wzorców prezentowanych w nagraniach, a z drugiej – są głównymi odbiorcami internetowych transmisji. Zjawisko patostreamingu można więc uznać za niepokojące, a nawet szkodliwe społecznie. Z tego względu jest ono interesujące nie tylko dla socjologów czy medioznawców, ale także dla prawników.

³⁷ *Patotreści w internecie...*, dz. cyt., s. 18–20.

³⁸ A. Żelazińska, dz. cyt.

³⁹ Z. Polak, *Szkodliwe treści*, [w:] A. Wrzesień (red.), *Bezpieczeństwo dzieci online. Kompendium dla rodziców i profesjonalistów* (s. 96–100), Naukowa i Akademicka Sieć Komputerowa; Fundacja Dzieci Niczyje, Warszawa 2015.

⁴⁰ Por. A. Dobieszewski, *Przyczyny i przejawy patologii społecznej*, „Polityka i Społeczeństwo” 2004, nr 1, s. 153–166.

⁴¹ Por. *Patotreści w internecie...*, dz. cyt., s. 23–30.

Nawet samo wskazanie wszystkich kwestii prawnych związanych z patostreamingiem wymagałoby odrębnego artykułu. Wynika to po pierwsze ze zróżnicowania prezentowanych materiałów, po drugie zaś – ze złożonej istoty internetowych transmisji angażujących widzów. Prawnej ocenie można poddać zachowania:

- patostreamerów;
- innych „aktorów” występujących w nagraniach;
- aktywnych widzów – komentatorów i donatorów;
- właścicieli i administratorów platform, na których udostępniane są streamy;
- właścicieli serwisów pobierających prowizję od wpłat.

Co więcej, wszystkie te zachowania mogą naruszać normy posadowione w różnych gałęziach i dziedzinach prawa. Najogólniej rzecz ujmując, będzie to zarówno prawo cywilne, jak i karne.

Kwestią podstawową jest ustalenie bezprawnego charakteru zachowań twórców patostreamów. Na gruncie cywilnoprawnym niejednokrotnie dokonują oni naruszeń dóbr osobistych innych osób (krewnych, sąsiadów, funkcjonariuszy publicznych) występujących w nagraniach, często bez swojej wiedzy lub wbrew swojej woli. Dobra osobiste zostały wymienione w art. 23 Kodeksu cywilnego⁴², ale nie jest to katalog zamknięty. Wśród nich warto wyróżnić wolność, zdrowie, cześć, nazwisko, wizerunek czy nietykalność mieszkania. Patostreamer, który nagrywa kogoś bez jego zgody, zdradza bez zezwolenia jego dane osobowe, obraża go, uderza, nachodzi w mieszkaniu czy ogranicza swobodę poruszania się, narusza dobra osobiste i naraża się na odpowiedzialność cywilną.

Konstytucyjna zasada proporcjonalności pozwala na wprowadzenie odpowiedzialności karnej tam, gdzie inne gałęzie prawa pozostają bezsilne⁴³. Jak wyżej wskazano, patostreamerzy naruszają nie tylko osobiste dobra osób występujących w przedmiotowych produkcjach, ale zagrażają także dobrom ogólnospołecznym. Prawo karne wydaje się właściwym narzędziem reakcji. Patostreamerzy narażają się na odpowiedzialność represyjną za różne czyny zabronione: od wykroczeń, takich jak używanie wulgaryzmów w miejscu publicznym⁴⁴ (art. 141 Kodeksu wykroczeń⁴⁵) czy promowanie alkoholu w niedozwolony sposób (art. 45² Ustawy o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi⁴⁶), poprzez czyny przeciwko mieniu (np. zniszczenie mienia z art. 288 k.k.⁴⁷ oraz 124 i 126 k.w.), występki ścigane z oskarżenia prywatnego (zniesławienie z art. 212 k.k., znieważenie

⁴² Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny (t.j. Dz.U. 2019, poz. 1145, z późn. zm.).

⁴³ Por. np. T. Dukiet-Nagórska (red.), *Prawo karne. Część ogólna, szczególna i wojskowa*, Wolters Kluwer, Warszawa 2018, s. 43–45.

⁴⁴ Internet został uznany za miejsce publiczne wyrokiem Sądu Najwyższego z dnia 17.04.2018, sygn. akt IV KK 296/17.

⁴⁵ Ustawa z dnia 20 maja 1971 r. Kodeks wykroczeń (t.j. Dz.U. z 2019 r. poz. 821, z późn. zm.). Dalej: k.w.

⁴⁶ Ustawa z dnia 26 października 1982 r. o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi (t.j. Dz.U. 2018, poz. 2137, z późn. zm.).

⁴⁷ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny (t.j. Dz.U. 018, poz. 1600 z późn. zm.). Dalej: k.k.

z art. 216 k.k., naruszenie nietykalności cielesnej z art. 217 k.k. czy lekki uszczerbek na zdrowiu z art. 157 § 2 k.k.) i przestępstwa na szkodę funkcjonariuszy publicznych (np. znieważenie lub naruszenie nietykalności cielesnej funkcjonariusza publicznego z art. 222 i 226 k.k.), aż do przestępstw z użyciem przemocy (np. przemoc na tle dyskryminacyjnym – z art. 119 k.k.; wymuszenie – z art. 191 k.k.; znęcanie się – z art. 207 k.k.; spowodowanie ciężkiego uszczerbku na zdrowiu – z art. 156 k.k.; czy udział w bójce lub pobiciu – z art. 158 k.k.) i przestępstw seksualnych (np. publiczne prezentowanie treści pornograficznych – z art. 202 k.k.; a nawet obcowanie płciowe z osobą małoletnią poniżej lat 15 – z art. 200 k.k.). Ponadto wielu czynom realizowanym w ramach patostreamów przypisać można charakter chulikański⁴⁸, co stanowi okoliczność nadzwyczajnie obostrzającą karę⁴⁹. Dodać trzeba, że to wyliczenie ma charakter jedynie przykładowy⁵⁰. Wskazanie wszystkich naruszonych norm prawa karnego wymagałoby odrębnej analizy każdego z udostępnionych w sieci materiałów.

Do powszechnej świadomości dotrzeć powinna informacja, że prawne konsekwencje zachowań związanych z funkcjonowaniem patostreamingu ponieść mogą także osoby trzecie („aktorzy”, aktywni widzowie czy właściciele platform). Utrwalone na nagraniu zachowania osób innych niż nadawcy patologicznych treści – w razie stwierdzenia ich bezprawności – także mogą się stać podstawą odpowiedzialności cywilnej lub karnej. Podobnie obraźliwe komentarze widzów widoczne w czasie emisji nagrań naruszać mogą dobra osobiste, a także wypełniać znamiona np. zniewagi (art. 216 k.k. i art. 226 k.k.) czy mowy nienawiści (art. 256 k.k.). Niektóre wypowiedzi internautów dopingujące twórców patostreamów mogą zostać również zakwalifikowane jako pochwalanie lub publiczne nawoływanie do przestępstwa (art. 255 k.k.). Niebagatelną kwestią jest też karalny współudział widzów w przestępstwach realizowanych przez patostreamerów. Nakłanianie twórców filmów do określonych czynów zabronionych (dymów) oraz finansowanie produkcji poprzez donejty ze świadomością i akceptacją treści prezentowanych w nagraniach może być uznane co najmniej za podżeganie (art. 18 § 2 k.k.) lub pomocnictwo (art. 18 § 3 k.k.), co wiąże się z odpowiedzialnością karną.

Jeszcze innym problemem jest odpowiedzialność prawna serwisów, które umożliwiają zamieszczanie treści noszących znamiona patologii. Brak reakcji na patot treści dostępne na danej platformie naraża jej administratora na odpowiedzialność

⁴⁸ Art. 115 § 21 k.k. Występkiem o charakterze chulikańskim jest występek polegający na umyślnym zamachu na zdrowie, na wolność, na cześć lub nietykalność cielesną, na bezpieczeństwo powszechne, na działalność instytucji państwowych lub samorządu terytorialnego, na porządek publiczny, albo na umyślnym niszczeniu, uszkodzeniu lub czynieniu niezdatną do użytku cudzej rzeczy, jeżeli sprawca działa publicznie i bez powodu albo z oczywistie błahego powodu, okazując przez to rażące lekceważenie porządku prawnego.

⁴⁹ Art. 57a. § 1 k.k. Skazując za występek o charakterze chulikańskim, sąd wymierza karę przewidzianą za przypisanie sprawcy przestępstwo w wysokości nie niższej od dolnej granicy ustawowego zagrożenia zwiększonego o połowę.

⁵⁰ Zob. też *Patot treści w internecie...*, dz. cyt., s. 32–34.

prawną. Wobec powszechnej możliwości zamieszczania transmisji online trudno oczekiwać, że administratorzy serwisów będą stosować cenzurę prewencyjną i wyłapywać szkodliwe treści, zanim się one ukażą. Powinni jednak w regulaminie wyraźnie zakazać umieszczania materiałów zawierających niebezpieczne treści i błyskawicznie reagować na zgłoszenia od użytkowników. Nagrania, a nawet całe kanały, naruszające prawo powinny być usuwane, a te, które można uznać za legalne, ale niewłaściwe dla małoletnich – powinny być opatrywane ostrzeżeniem i mieć ograniczony dostęp⁵¹.

W przypadku treści wypełniających znamiona przestępstwa brak właściwej reakcji na zgłoszenie nieprawidłowości może – w określonych przypadkach – stać się podstawą zarzutu karnego dla osoby fizycznej odpowiedzialnej za administrowanie serwisem. Możliwość taka zależna będzie od rodzaju treści prezentowanych w nagraniu. Jeśli nagranie umieszczane na platformie utrwala dokonywanie przestępstwa, np. znieważenia czy pobicia, to administrator nie może odpowiadać za współudział w przestępstwie. Artykuł 18 k.k. wymaga bowiem, by współdziałający włączył się jako współsprawca lub pomocnik najpóźniej w trakcie realizacji znamion czynu zabronionego⁵². Tymczasem umożliwienie publikacji niewątpliwie występuje już po czynie. Specyfiką streamów jest jednak to, że transmitowane są na żywo. Jeśli administrator wie, czego dotyczy transmisja i do czego zmierza patostreamer⁵³, a mimo to nie przerywa transmisji, to można się zastanawiać nad przypisaniem mu pomocnictwa (art. 18 § 3 k.k.). Problem jest złożony, ale istnieje duże prawdopodobieństwo, że nie mogąc transmitować swoich poczynań, patostreamer porzuciłby swój zamiar.

Inaczej sprawa się kształtuje, gdy nagranie zawiera treści pornograficzne. Ich prezentowanie osobie małoletniej poniżej lat 15 lub rozpowszechnianie treści pornograficznych w sposób umożliwiający takiemu małoletniemu zapoznanie się z nimi stanowi czyn zabroniony z art. 200 § 3 k.k. i podlega karze pozbawienia wolności do lat trzech, natomiast zgodnie z art. 202 § 1 k.k. publiczne prezentowanie treści pornograficznych w taki sposób, że może to narzucić ich odbiór osobie, która tego sobie nie życzy, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat dwóch. Co ważne, całkowicie zabronione jest rozpowszechnianie lub prezentowanie treści pornograficznych z udziałem małoletniego albo treści pornograficznych związanych z prezentowaniem przemocy lub posługiwaniem się zwierzęciem (art. 202 § 3 k.k.). W tego typu przypadkach zarzut postawić można więc nie tylko twórcom nagrania, ale też osobom odpowiedzialnym za funkcjonowanie serwisu, i to niezależnie od tego, czy nagranie zostało zamieszczone w sieci *post factum*,

⁵¹ Por. tamże, s. 35–36 i 38.

⁵² Por. np. A. Sakowicz, *Komentarz do art. 18 k.k.*, [w:] M. Królikowski, R. Zawłocki (red.), *Kodeks karny. Część ogólna. Komentarz do art. 1–116*, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2017, s. 436–440 i 470.

⁵³ Tzw. „dymy” bywają zapowiadane na konkretną godzinę. Por. *Patotreści w internecie...*, dz. cyt. s. 11.

czy jest to relacja na żywo. Zastanawiać się można i nad tym, czy pozostawianie na platformie przestępnych treści stanowi ich pochwałę (art. 255 § 3 k.k.). Wydaje się jednak, że pochwała to coś więcej niż brak reakcji, bo oznacza wyrażenie pozytywnej oceny⁵⁴ i trudno byłoby wykazać administratorowi serwisu taką postawę.

Przypisanie odpowiedzialności za współdziałanie w popełnionym przestępstwie mogłoby nastąpić także w odniesieniu do właścicieli platform umożliwiających wpłacanie donejtów. Jeśli mają oni świadomość przeznaczenia tych pieniędzy, a mimo to obsługują przedmiotowe płatności, to w grę wchodzi pomocnictwo. Można założyć, że działalność patostreamerów szybko by się zakończyła, gdyby przestała być opłacalna.

Bardzo niepokojący jest ponadto trend związany z promowaniem patostreamerów jako celebrytów. Przykładem może być tutaj Gala Fame MMA, podczas której odbywają się walki patostreamerów i patoinfluencerów. Wydarzenie ma charakter masowy i powstało z inicjatywy Wojciecha Goli, znanego z Warsaw Shore oraz youtubera Michała „Boxdela” Barona, który również jest znany ze streamowania treści noszących znamiona patologii. Jak czytamy na stronie internetowej wydarzenia:

FAME MMA to jedyna w Polsce gala typu *freak fight*, podczas której zmierzyć się mogą największe gwiazdy polskiego YouTube’a oraz telewizyjni celebryci. Pierwsze dwie edycje spotkały się z ogromnym zainteresowaniem. Walki swoich internetowych idoli obejrzało kilkaset tysięcy młodych widzów⁵⁵.

Samo kreowanie patostreamerów na osobowości medialne nie stanowi zachowania bezprawnego. Już jednak promowanie ich działalności może zostać zakwalifikowane jako pochwalanie przestępstwa, co stanowi czyn zabroniony.

Istnienie podstawy prawnej dla przypisania odpowiedzialności patostreamerom, aktywnym widzom czy administratorom platform nie oznacza jeszcze, że stanowią one skuteczne narzędzie przeciwdziałania temu zjawisku lub minimalizowania jego negatywnych konsekwencji dla dzieci i młodzieży. Przywoływane już badania przeprowadzone na zlecenie Fundacji Dajemy Dzieciom Siłę we współpracy z Rzecznikiem Praw Obywatelskich wykazały, że władze państwowe niezwykle rzadko interweniują w tego typu sprawach. Jako przyczynę wskazano brak doświadczenia i przygotowania do prowadzenia spraw dotyczących przestrzeni wirtualnej⁵⁶. W analizowanych przypadkach nawarstwia się kilka trudności. Po pierwsze, nie zawsze łatwo zidentyfikować osoby widoczne na nagraniach lub komentujące stream. Po drugie, problemów przysparza prawidłowa kwalifikacja prawna obserwowanych zachowań. Przepisy powstałe kilkanaście lub kilkadziesiąt lat temu nie zawsze przystają do wirtualnej rzeczywistości. Po trzecie, niektóre patotreści mogą być uznane za rodzaj twórczości, a wówczas aktualizuje się konflikt pomiędzy

⁵⁴ Por. np. M. Kalitowski, *Komentarz do art. 255 k.k.*, [w:] M. Filar (red.), *Kodeks karny. Komentarz*, Wolters Kluwer, Warszawa 2016, s. 1442.

⁵⁵ Zob. <https://famemma.com/o-fame-mma/> (dostęp: 10.09.2019).

⁵⁶ Por. *Patotreści w internecie...*, dz. cyt., s. 36–37 i 40–41.

wolnością słowa i artystycznego wyrazu, a prawami innych osób⁵⁷. Nie wydaje się jednak, by przeszkód tych nie można było pokonać. Najwyższy czas, by organy państwa zmierzyły się z tymi problemami.

Podsumowanie

Zjawisko patostreamingu odbierane jest jako przejaw patologii społecznej i jako takie budzi sprzeciw. Nie jest prawdą, że internet stwarza przestrzeń niczym nieograniczonej wolności wypowiedzi. Poprzedzający niektóre nagrania komunikat: „Film nie ma na celu promować nienawiści, a jedynie ma pełnić funkcję informacyjną, swobodę w rozpowszechnianiu poglądów i informacji gwarantuje wszystkim Polakom Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej”⁵⁸ nie znosi – także zawartych w Konstytucji RP – podstaw do ograniczania wolności i praw⁵⁹. Patologiczne treści w sieci wymagają nie tylko dalszych pogłębionych badań, ale przede wszystkim uwagi organów państwa, a zwłaszcza organów ścigania i wymiaru sprawiedliwości.

W 2018 roku z inicjatywy Rzecznika Praw Obywatelskich Adama Bodnara zorganizowano spotkanie okrągłego stołu poświęcone problematyce internetowych treści noszących znamiona patologii. W spotkaniu uczestniczyli przedstawiciele różnych środowisk, zarówno dziennikarze, prawnicy, naukowcy czy przedstawiciele władz publicznych i organizacji pozarządowych, jak i osoby reprezentujące środowisko youtuberów, a także firm technologicznych. Rezultatem spotkania były postulaty podjęcia działań, które mogłyby ograniczyć zjawisko patostreamingu, a także jego negatywne skutki. W zakresie regulacji prawnych postulowano wprowadzenie zmian, które mogłyby utrudnić zarabianie na publikowaniu patologicznych treści⁶⁰. Inicjatywa stanowi krok w dobrym kierunku i budzi nadzieję na ograniczenie kontrowersyjnej działalności patostreamerów i osób z nimi związanych.

⁵⁷ Wątek taki pojawił się w sprawie Cypisa – twórcy wulgarnych piosenek dostępnych na jego kanale w serwisie YouTube. Prokurator odmówił wszczęcia dochodzenia z uwagi na „pozaustawowy kontratyp sztuki i nauki”. Można jednak odnieść wrażenie, że argument ten jest nadużywany. Por. *Patotreści w internecie...*, dz. cyt., s. 40–41; F. Ciepły, *O kontratypie sztuki*, „Prokuratura i Prawo” 2015, nr 10, s. 26–41.

⁵⁸ Zob. <https://www.youtube.com/watch?v=RWS9CipW8zs> (dostęp: 10.09.2019).

⁵⁹ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., art. 31: „1. Wolność człowieka podlega ochronie prawnej. 2. Każdy jest obowiązany szanować wolności i prawa innych. Nikogo nie wolno zmuszać do czynienia tego, czego prawo mu nie nakazuje. 3. Ograniczenia w zakresie korzystania z konstytucyjnych wolności i praw mogą być ustanawiane tylko w ustawie i tylko wtedy, gdy są konieczne w demokratycznym państwie dla jego bezpieczeństwa lub porządku publicznego, bądź dla ochrony środowiska, zdrowia i moralności publicznej, albo wolności i praw innych osób. Ograniczenia te nie mogą naruszać istoty wolności i praw” (Dz.U. 1997, nr 78, poz. 483).

⁶⁰ Komunikat na stronie RPO: *Patostreaming – co robimy? Deklaracja uczestników Okrągłego Stołu RPO do walki z patotresciami w internecie*, <https://www.rpo.gov.pl/pl/content/deklaracja-uczestnikow-okraglego-stolu-rpo-do-walki-z-patotresciami-w-internecie> (dostęp: 10.09.2019).

Bibliografia

- Andruszkiewicz K., *Znaczenie działań marketingowych stosowanych przez usługodawców w podejmowaniu decyzji konsumenckich na rynku komercyjnych usług edukacyjnych*, „Zeszyty Studenckie Wydziału Ekonomicznego «Nasze Studia»” 2015, nr 7, s. 119–128.
- Cieply F., *O kontratybie sztuki*, „Prokuratura i Prawo” 2015, nr 10, s. 26–41.
- Dobieszewski A., *Przyczyny i przejawy patologii społecznej*, „Polityka i Społeczeństwo” 2004, nr 1, s. 153–166.
- Dukiet-Nagórska T. (red.), *Prawo karne. Część ogólna, szczególna i wojskowa*, Wolters Kluwer, Warszawa 2018.
- Fietkiewicz K.J., Dorsch I., Scheibe K., Zimmer F., Stock W.G., *Dreaming of Stardom and Money: Micro-celebrities and Influencers on Live Streaming Services*, [w:] G. Meiselwitz (red.), *Social Computing and Social Media: User Experience and Behavior, Lecture Notes in Computer Science*, 10th International Conference, SCSM 2018, held as part of HCI International 2018, Las Vegas, NV, USA, July 15–20, 2018, Proceedings, Part I, T. 10913, Springer, 2018.
- Hutchins B., *Signs of Meta-change in Second Modernity: The Growth of E-Sport and the World Cyber Games*, „New Media & Society” 2008, nr 10 (6), s. 851–869.
- Kalitowski M., *Komentarz do art. 255 k.k.*, [w:] M. Filar (red.), *Kodeks karny. Komentarz*, Wolters Kluwer, Warszawa 2016.
- Kmieciak-Goławska A., *Patostreaming jako narzędzie popularyzacji podkultury przemocy*, Biuletyn Polskiego Towarzystwa Kryminologicznego im. prof. Stanisława Batawii (PTK) 2009, nr 25, s. 171–183.
- Patotreści w internecie. Raport o problemie*, 2018, <https://fdds.pl/wp-content/uploads/2019/08/fdds-raport-patotrecs-www.pdf> (dostęp: 10.10.2019).
- Polak Z., *Szkodliwe treści*, [w:] A. Wrzesień (red.), *Bezpieczeństwo dzieci online. Kompendium dla rodziców i profesjonalistów* (s. 96–100), Naukowa i Akademicka Sieć Komputerowa; Fundacja Dzieci Niczyje, Warszawa 2015.
- Sakowicz A., *Komentarz do art. 18 k.k.*, [w:] M. Królikowski, R. Zawłocki (red.), *Kodeks karny. Część ogólna. Komentarz do art. 1–116*, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2017.
- Siedlanowski P., *Homo crudelis? Patostream – kolejna patologia w sieci*, „Biuletyn Edukacji Medialnej” 2018, nr 2, s. 44–57.

Akty prawne

- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. 1997, nr 78, poz. 483).
- Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny (t.j. Dz.U. 2019, poz. 1145, z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny (t.j. Dz.U. 2018, poz. 1600, z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 20 maja 1971 r. Kodeks wykroczeń (t.j. Dz.U. 2019, poz. 821, z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 26 października 1982 r. o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi (t.j. Dz.U. 2018, poz. 2137, z późn. zm.).

Źródła prasowe i internetowe

- Borys M., *Zadymiarze internetu i jedna zadymiara*, „Dwutygodnik”, <https://www.dwutygodnik.com/artukul/8252-zadymiarze-internetu-i-jedna-zadymiara.html> (dostęp: 10.10.2019).
- Czubkowska S., *Donejty pompują dymy. Jak zarabiają patostreamerzy i dlaczego nikt tego nie kontroluje?*, „Gazeta Wyborcza”, 3.09. 2019, <http://wyborcza.pl/7,156282,25138386,donejty-pompuja-dymy-jak-zarabiaja-patostreamerzy-i-dlaczego.html> (dostęp: 18.09.2019).

- Dembowski P., *Twitch najpopularniejszą platformą do streamingu gier i e-sportu*, <https://www.press.pl/tresc/56309,twitch-najpopularniejsza-platforma-do-streamingu-gier-i-e-sportu> <https://www.spidersweb.pl/2016/06/youtube-transmisje-na-zywo.html> (dostęp: 10.04.2019).
- Kacewicz M., *Co kręci Rosjan i Ukraińców? Były więzień Sojuza, który daje sobie spuścić łomot na YouTube*, „Newsweek”, <https://www.newsweek.pl/swiat/rosja-ukraina-byly-wiezien-sojuza-ktory-zarabia-na-publicznym-lomocie/479zksz> (dostęp: 10.12.2019).
- Klimko M., *Era zagrajmera*, „Polityka” 2019, nr 13 (3204).
- Komunikat na stronie RPO: *Patostreaming – co robimy? Deklaracja uczestników Okrągłego Stołu RPO do walki z patotresciami w internecie*, <https://www.rpo.gov.pl/pl/content/deklaracja-uczestnikow-okraglego-stolu-rpo-do-walki-z-patotresciami-w-internecie> (dostęp: 10.09.2019).
- Korus J., Hudzik A., *Patologia na żywo. Skąd się wzięli patostreamerzy*, „Newsweek”, <https://www.newsweek.pl/polska/spoleczenstwo/patologia-na-zywo-skad-sie-wzieli-patostreamerzy/4s5qhg8> (dostęp: 10.04.2019).
- Obszarny M., *Rafonix skazany za polowanie na „wykopka” w Piotrkowie. Sąd uznał, że to był samosąd*, „Dziennik Łódzki”, <https://dzienniklodzki.pl/rafonix-skazany-za-polowanie-na-wykopka-w-piotrkowie-sad-uznal-ze-to-byl-samosad/ar/c1-14071477> (dostęp: 10.09.2019).
- Połowaniuk M., *YouTube puszcza prawdziwą bombę! Przyszłość platformy to wideo na żywo*, <https://www.spidersweb.pl/2016/06/youtube-transmisje-na-zywo.html> (dostęp: 10.04.2019).
- SW, *Poznański „pato-streamer” znów nadaje. Sąd uchylił zakaz Guralowi*, <https://epoznan.pl/news-news-89144> (dostęp: 10.09.2019).
- Torcińska S., *Marta Linkiewicz kto to? Instagram, ile ma lat i kim jest? Patostream i patostreamer – co to?*, <https://polskatimes.pl/marta-linkiewicz-kto-to-instagram-ile-ma-lat-i-kim-jest-patostream-i-patostreamer-co-to-zdjecia-wideo/ar/c15-13918985> (dostęp: 10.09.2019).
- Władca smartfonów*, reż. Pablo Ben Yakov, 2018, <https://vod.pl/filmy-dokumentalne/wladca-smartfonow/xh81pry> (dostęp: 10.12.2019).
- www.famemma.com (dostęp: 10.09.2019).
- www.twitch.tv (dostęp: 10.04.2019).
- www.youtube.com/watch?v=RWS9CipW8zs (dostęp: 10.09.2019).
- www.youtube.com/watch?v=cXOokKaYmoI (dostęp: 11.12.2019).
- www.youtube.com/watch?v=fjMXS4feiwg (dostęp: 11.12.2019).
- www.youtube.com/channel/UCerYNYlQIYYX3piVQocJIWQ/about (dostęp: 10.12.2019).
- Żelazińska A., *Patostreamerzy – nowe „gwiazdy” internetu*, „Polityka”, 8.05.2018, <https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/ludzieistyle/1747520,1,patostreamerzy--nowe-gwiazdy-internetu.read> (dostęp: 10.09.2019).